

सरकारी निकायहरूमा सूचना प्रविधि प्रणालीको वैधानिकता र उपयोग

खण्ड १ परिचय

१. **पृष्ठभूमि** – वि.सं. २०२८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क प्रशोधनको क्रममा नेपालमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोग भए पश्चात नेपालले सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा प्रवेश गरेको पाईन्छ। नेपालले आर्थिक उदारीकरणको नीति सँगै यस क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको संलग्नता व्यापक बन्दै गएको छ। निजी क्षेत्रबाट सूचना प्रविधि शिक्षा, सूचना प्रविधिको प्रयोग र सूचना प्रविधि सम्बन्धी जनशक्तिको विकासमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ। नवौं योजनामा ५ वर्षभित्र नेपाललाई सूचना प्रविधिको विश्व मानचित्रमा स्थापित गर्ने परिकल्पनाका साथ सूचना प्रविधि नीति, २०५७ जारी गरिएको थियो। दशौं योजनामा उल्लेख भए अनुसार सूचना प्रविधिको पहुँच सर्वसाधारण समक्ष पुऱ्याउने उद्देश्य अनुरूप योजना अवधिमा विभिन्न नीति र कार्यक्रम मार्फत ज्ञानमा आधारित समाज निर्माणमा टेवा पुऱ्याउने, ज्ञानमा आधारित उद्योग व्यवसायको प्रवर्द्धन गराउने जस्ता केही उपलब्धी हासिल भएको छ।
२. **वर्तमान अवस्था** – चौधौं त्रिवर्षीय योजना(२०७३।७४-२०७५।७६) मा उल्लेख भए अनुसार आर्थिक वर्ष २०७२।७३ सम्म नेपालमा इन्टरनेट सेवामा पहुँच प्राप्त जनसंख्या ४४.४ प्रतिशत रहेकोमा चौधौं त्रिवर्षीय योजनाको अन्तिम वर्ष २०७५।७६ सम्म ६५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ सूचना प्रविधि प्रणालीलाई अवलम्बन गरिएको छ। विश्व बैंकद्वारा प्रकाशित 'डिजिटल डिभिडेन्स' प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा हाल २ करोड ६५ लाख जनसंख्यामध्ये १ करोड २५ लाख १७ हजार जनसंख्यामा इन्टरनेट सुविधाको पहुँच छ। विद्युतीय सरकार कार्यान्वयनका लागि विद्युतीय सरकार गुरुयोजना कार्यान्वयनको क्रममा छ। त्यसबाहेक सूचना प्रविधि नीति, २०५७ अनुसार एकीकृत तथ्याङ्क केन्द्रको निर्माण भै सञ्चालनमा आएको छ।
३. **सूचना प्रविधिको उपयोग** – ब्रह्माण्डीय विद्युतीय प्रविधि पहुँच (युनिभर्सल डिजिटल एक्सिस) का कारण हामीले पूर्वाधारहरूमा उचित लगानी र सुधार गर्न सक्दछौं जसले टेलिकम्युकेसन बजार प्रतिस्पर्धी बन्न सक्दछ, पब्लिक प्राईभेट पार्टनर्सिप (पी.पी.पी.) को अभिवृद्धि र उत्पादकत्व बढन सक्दछ। सूचना प्रविधि हस्तान्तरणले व्यवसायिक वातावरण, जनताको शिक्षा र स्वास्थ्यमा अभिवृद्धि र सुशासनको प्रवर्द्धन हुन्छ। यसले तीव्र उत्पादन, बढी रोजगारी र स्तरीय सेवाको सिर्जना हुन्छ। यसै वस्तुतथ्यलाई मध्यनजर राखेर नेपाल सरकारले पनि सूचना प्रविधिको माध्यमद्वारा प्रशासन र विकासको मार्गलाई अनुसरण गर्ने नीति लिएको छ।

वर्तमानमा नेपालका प्रायः सबै सरकारी, गैरसरकारी तथा संघ संस्थाहरूमा सूचना प्रविधि प्रयोग गरिएको छ। सरकारी कामकाज नियमित सञ्चालन गर्ने र विशेष कार्यहरू सूचना प्रविधिको माध्यमबाट सञ्चालन गर्ने प्रणाली पनि बढ्दो छ। निर्वाचन कार्यालयले निर्वाचन कार्यको बहुसंख्यक हिस्सा सूचना प्रविधि प्रणालीबाट सञ्चालन गरेको छ भने केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले जनसंख्याको आँकडा संकलन र विश्लेषण गर्ने कार्य पनि यसै प्रणालीबाट सम्पादन गर्दै आएको छ। त्यस बाहेक लोक सेवा आयोगले कर्मचारी छनौट प्रणाली, यातायात व्यवस्था कार्यालयले सवारी दर्ता र चालक अनुमतिपत्र व्यवस्थापन, अर्थ मन्त्रालयले बजेट व्यवस्थापन र सूचना प्रविधि विभागले ई-भिलेज, ई-स्कूल, अनलाईन हाजिरी जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको छ। आन्तरिक राजस्व विभागद्वारा सञ्चालित एकीकृत कर सूचना प्रणाली, भन्सार विभाग कार्यालयहरूले अटोमेटेड सिस्टम प्रणाली, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूद्वारा सञ्चालित एकीकृत कोष लेखा प्रणालीमा सूचना प्रविधि प्रभावकारी ढंगले प्रयोग गरेको देखिन्छ। त्यसबाहेक परराष्ट्र मन्त्रालयले राहदानी प्रक्रिया र निजामती किताब खानाले कर्मचारीको अभिलेख प्रणालीको अभिलेखमा सूचना प्रविधि प्रणालीको प्रभावकारी प्रयोग गरेको छ।
४. **सूचना प्रविधिको अनुगमन** – सरकारी निकायहरूले प्रयोग गर्ने सूचना प्रविधिहरूको अनुगमनमा सरकारी निकायको वेब साईट निर्माण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि निर्देशिका, २०६८ को दफा ११ अनुसार वेबसाईट निर्माण भए नभएको अनुगमन विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले गर्ने र सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ को दफा १७ अनुसार सरकारी निकायले प्रयोग गरेका सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको वर्गीकरण, अनुगमन र सम्परीक्षण सूचना प्रविधि विभागले गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।
५. **सूचना प्रविधि कार्यक्रम र वातावरण** – सूचना प्रविधि सफ्टवेयर निर्माण तथा सञ्चालन र अनुगमनमा निम्न कार्यक्रम तथा निर्देशिकाहरू रहेका छन्।
  - ५.१. चौधौं त्रि-वर्षीय आवधिक योजना (२०७३।७४-२०७५।७६) मा सूचना प्रविधिबाट प्राप्त हुने लाभान्शको पहुँच ग्रामीणस्तरमा पुऱ्याउन ई-भिलेजसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन, सरकारी कामकाज र सेवामा प्रयोग हुने सूचना प्रविधि संरचनालाई प्रादेशिक तहसम्म विस्तार एवम् एकीकृत संरचनाको निर्माण गरी प्रणालीहरूमा

एकरूपता र मितव्ययिता कायम गर्न सरकारी क्लाउडको व्यवस्थापन, नेपाल सरकारका विभिन्न निकायका वेब साइटहरूलाई राष्ट्रिय पोर्टलमा आवद्ध गरी एकद्वार प्रणालीमार्फत सेवा प्रदान र डाटा सेन्टर तथा डिजास्टर रिस्कभरी सेन्टरको क्षमता अभिवृद्धि गरिने प्रमुख कार्यक्रमहरू रहेका छन् ।

- ५.२. चालु आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को कार्यक्रममा उच्च पहाडी क्षेत्रमा डाटा सभर्रस्थापना र सञ्चालन गर्न सम्भावनाको अध्ययन र डाटा सभर्र स्थापना गर्न प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीलाई प्रोत्साहित तथा राष्ट्रिय सूचना केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि गरिने कार्यक्रम रहेको छ ।
- ५.३. सरकारी निकायको वेब साईट निर्माण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि निर्देशिका, २०६८ मा प्रत्येक मन्त्रालय, विभाग र केन्द्रीयस्तरका कार्यालयहरू, सर्वोच्च अदालत, संसद लगायत अन्य संबैधानिक निकायले आफ्नो वेब साईट निर्माण गर्नुपर्ने र वेब साईट निर्माणमा निर्माण गर्नुपूर्व विचार गर्नु विषय, वेबसाईटमा यकिन हुनुपर्ने विषय, वेब साईटमा राखिने विषय वस्तु, वेबसाईट निर्माण तथा प्रस्तुतीकरण, वेबसाईट प्रचार तथा प्रसार, प्रयोगको मूल्याङ्कन गर्ने तथा अद्यावधिक गर्ने सम्बन्धि व्यवस्था उल्लेख छ ।
- ५.४. सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ मा सूचना प्रविधि प्रणालीमा एकरूपता हुनुपर्ने, सूचना प्रविधि प्रणालीको मानकीकरणका लागि सम्बन्धित केन्द्रीय निकाय मार्फत विभागमा पठाउनु पर्ने, सूचना प्रविधि प्रणालीको डिजाईन, निर्माण र प्रयोग गर्दा अर्को सरकारी निकायको सूचना प्रविधि प्रणालीको पहुँच हुने गरी अन्तर सञ्चालन हुनु पर्ने, सरकारी सूचना तथा सेवाहरू नेपाल सरकारको राष्ट्रिय पोर्टल प्रयोग गर्नुपर्ने, प्रणाली व्यवस्थापनका लागि निर्देशक समिति र प्राविधिक समितीको गठन तथा काम कर्तव्यको व्यवस्था गरेको छ ।
६. **सूचना तथा सन्चार प्रविधि नीति** – नेपाल सरकारले सूचना तथा सन्चार प्रविधिको विकास र विस्तारका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ तर्जुमा गरेको छ । यसका लक्ष्य, नीति तथा रणनीतिहरू देहाय अनुसार रहेको छ :
- ६.१. **लक्ष्य** – अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जाल तयारी तथा विद्युतीय सरकार सूचकाङ्कमा सन् २०२० सम्ममा समग्रमा नेपालको स्थान उच्च दोश्रो चौथाई (Top Second Quarter) मा पुऱ्याउने, ७५ प्रतिशत नेपालीहरूलाई डिजिटल साक्षर बनाउने, ९० प्रतिशत जनता समक्ष ब्रोडब्याण्ड सेवाको पहुँच सुनिश्चित गरिने, सम्पूर्ण नेपालीमा ईन्टरनेटको पहुँच पुऱ्याउने, नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सूचना तथा संचार प्रविधि उद्योग एवं सेवाको योगदान (दूरसन्चार बाहेक) २.५ प्रतिशत पुऱ्याउने, कम्तिमा ८० प्रतिशत नागरिक लक्षित सेवाहरू विद्युतीय सरकारको अवधारणा अनुरूप अनलाईन मार्फत सेवा प्रदान गर्ने र २०१७ सम्ममा सरकारी प्रशासन क्षेत्रलाई डिजिटल प्रणालीमा रूपान्तरण गरिने रहेको छ ।
- ६.२. **नीतिहरू** –
- ६.२.१. ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा सूचना तथा संचार प्रविधिको पहुँच विस्तार गरिने,
- ६.२.२. मानव संसाधन विकासका लागि संलग्न शिक्षण तथा तालिम प्रदान गर्ने निकायहरूको पाठ्यक्रम परिमार्जन, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि तथा सामुदायिक विद्यालयहरूमा इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराईने,
- ६.२.३. सुशासन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउन विद्युतीय सरकार गुरुयोजना परिमार्जन गरि लागु गरिने,
- ६.२.४. विद्यमान एकीकृत सरकारी तथ्याङ्क केन्द्रको प्रभावकारी उपयोग मार्फत सरकारी निकायहरूमा एक क्लाउड कम्प्यूटिङ तथा साभ्ना पूर्वाधार सम्बन्धी प्रारूप तयार गरिने,
- ६.२.५. सूचना तथा सन्चार प्रविधि प्रयोगमा सुरक्षा एवं विश्वसनीयता प्रत्याभूतिका लागि समयानुकूल साईवर सुरक्षा नीति, अनपेक्षित सूचना प्रवाह निरुत्साहित गर्न सेवा प्रदायकहरूले अवलम्बन गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था र साईवर अपराधको अनुसन्धान तथा अभियोजन व्यवस्थामा यथोचित परिमार्जन गर्दै विद्युतीय कारोबार ऐनको पूर्ण कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिने छ ।
- ६.३. **रणनीतिहरू** –
- ६.३.१. प्रविधिको पहुँच बाहिर रहेका क्षेत्र एवं समुदायहरू पहिचान गरी ग्रामिण दूरसञ्चार विकास कोषको उपयोग, राष्ट्रव्यापी डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम तर्जुमा, न्यूनतम उपभोक्ता मूल्यमा ब्रोडब्याण्ड सेवा प्रवाहको शर्त सहित केही रेडियो फ्रिक्वेन्सी स्पेक्ट्रम विशेष इजाजत व्यवस्था र ग्रामिण दूरसञ्चार विकास कोषबाट स्थानीय निकायहरूलाई सशर्त अनुदान उपलब्ध गराईने,
- ६.३.२. सुशासन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्न गमरमेन्ट इन्टरप्राईजेज आर्किटेक्चर राष्ट्रिय इन्टर अपरेबिलिटी फ्रेमवर्क लगायतका प्रारूपहरूको कार्यान्वयन, विद्युतीय सुशासन सम्बन्धी

क्रियाकलापहरु खुला सरकारको अवधारणाबाट निर्देशित, सामाजिक सञ्जालको प्रभावकारी प्रयोग, नीति तथा योजना निर्माण प्रक्रियामा भौगोलिक सूचनाको माध्यमद्वारा प्रभावकारी सहयोग पुऱ्याउन राष्ट्रिय भौगोलिक सूचना प्रणाली पूर्वाधारको विकास तथा स्मार्ट सिटीको आवधारणा अनुरुप नगरपालिकाहरुलाई स्मार्ट सिटीको रुपमा परिणत गरिने

- ६.३.३. क्लाउड कम्प्युटिङ्गको विकासबाट सिर्जित अवसरहरुको उपयोग गर्दै विद्युतीय सुशासनको रुपमा स्थापित गर्न राष्ट्रिय क्लाउड कम्प्युटिङ्ग रणनीति लागु गरिने, नेपाल सरकारको एकिकृत डाटा सेन्टर (GIDC) मा रहेका स्रोतहरु प्रयोग गर्दै एक क्लाउड कम्प्युटिङ्ग पूर्वाधार निर्माण गरि सन् २०१८ सम्ममा सरकारले कम्तिमा १० विद्युतीय माध्यमद्वारा प्रदान गरिने सेवाहरु उक्त पूर्वाधार मार्फत प्रवाह गरिने र प्रविधिजन्य उपकरण तथा सेवाहरुमा लगानी गर्नु पूर्व क्लाउड कम्प्युटिङ्ग (Cloud Computing) विकल्पको विस्तृत मूल्याङ्कन गरिने,

खण्ड २ लेखापरीक्षणको उद्देश्य, क्षेत्र एवं पद्धति

७. **उद्देश्य** – सरकारी निकायहरुबाट सञ्चालन हुने कार्य सञ्चालन गर्न प्रयोगमा ल्याईएका सूचना प्रविधि प्रणालीको वैधानिकता र तिनको उपयोगको स्थिति मूल्यांकनका लागि राष्ट्रिय विद्युतीय शासन गुरुयोजना र यसको कार्यान्वयन पक्षको अध्ययन गरि निकायको कार्यसम्पादनमा उपयोग गरिएको सूचना प्रविधि सफ्टवेयरको दुरुस्तता, पूर्णता र नियमितता एवं प्रमाणीकरण पद्धतिमा परीक्षण गरी नियन्त्रण पद्धति, उपलब्ध हुने सूचनाको विश्वसनीयता तथा सुरक्षा प्रणाली मूल्याङ्कन गर्ने सिलसिलामा सूचनाको विश्वसनीयता, एप्लिकेशन प्रणालीको उपयुक्तता, प्रविधिको उपयोग, सूचनाको निष्पक्षता, निष्ठा एवं कानुनी प्रावधानहरुसंगको परिपालनाको जाँच गर्नु सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणको मूल उद्देश्य रहेको छ ।
८. **क्षेत्र** – सूचना प्रविधि उपयोग गर्ने सरकारी निकायहरु मध्ये निम्न पाँच सरकारी निकायको सूचना प्रविधि संयन्त्र र कार्यालयमा प्रयोगमा ल्याईएको सफ्टवेयर प्रणालीलाई लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा समेटिएको छ :
- ८.१. **लोक सेवा आयोग** – नेपाल लोक सेवा आयोगले नेपालको संविधानको भाग २३ अनुसार निजामती सेवा, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल र अन्य संघीय सरकारी सेवाको पदमा पदपूर्तिका लागि लिईने लिखित परिक्षा लोक सेवा आयोगले सञ्चालन गर्ने व्यवस्था छ । आयोगले कर्मचारी भर्ना छनौट प्रक्रियामा कर्मचारी भर्ना छनौट व्यवस्थापन प्रणालीको विद्युतीय प्रणाली उपयोग गरेको देखिन्छ ।
- ८.२. **कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय** – कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयले कम्पनी ऐन, २०६३ अनुसार पब्लिक लिमिटेड, प्राईभेट लिमिटेड र मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी दर्ता गर्ने, पब्लिक कम्पनीको विवरणपत्रको अभिलेख राख्ने, कम्पनीको प्रबन्धपत्र तथा नियमावलीमा संशोधन गर्न स्वीकृति दिने, कम्पनीहरुको खारेजी तथा कम्पनीहरु गाभ्ने समेतका कार्यहरु गर्ने गरेको छ । कार्यालयले नयाँ कम्पनी दर्ता, अभिलेखीकरण तथा नवीकरण लगायत कार्यमा खुल्ला सरकारी तथ्यांक तथा विद्युतीय प्रणाली सञ्चालन गरेको छ ।
- ८.३. **यातायात व्यवस्था विभाग** – सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५४ को नीतिगत व्यवस्थाबमोजिम यातायात व्यवस्था विभागले यातायात सेवाको पञ्जीकृत तथा नवीकरण गर्ने, अनुमतिपत्र स्थगन तथा नामसारी गर्ने, सवारी सञ्चालन गर्ने रुट निर्धारण तथा अनुमति दिने, सवारी चालक प्रशिक्षण केन्द्र, सवारीको बडी निर्माण कारखाना वा अटोमोबाईल वर्क्सप सञ्चालनको अनुमतिपत्र, सेवाको वर्गीकरण तथा नवीकरण गर्ने, सवारी चालक अनुमतिपत्र वितरण तथा नवीकरण गर्ने कार्यहरु गर्दै आएको छ । कार्यालयले विद्युतीय प्रणालीमा सवारी चालक अनुमतिपत्र व्यवस्थापन सूचना प्रविधि उपयोग गरेको छ ।
- ८.४. **सूचना प्रविधि विभाग** – विद्युतीय सरकार एवं सुशासनको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न नेतृत्वदायी र समन्वयकारी भूमिकामा रही विद्युतीय स्वरुपमा रहेका सरकारी तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक र सुरक्षित राख्ने, सूचना प्रविधि क्षेत्रमा उपयुक्त मानव संसाधन विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले सो विभाग सञ्चालनका रहेको छ । यस विभागले एन.पी.सि.ई.आर.टी, जी-क्लाउड, विद्युतीय हाजिर, आई.टी. प्रोफाइलिङ, ईभिलेज, मोबाईल एप, डिजिटल कन्टेन्ट, जी.ई.ए तथा ई-स्कूल र विभिन्न तालिम कार्यान्वयन गर्ने गरेको छ ।
- ८.५. **राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र (NITC)** – आम जनतामा सूचना प्रविधिको पहुँच बढाउन र नेपालमा विद्युतीय सुशासन कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यस केन्द्रले विद्युतीय शासनका लागि आई.सि.टी पूर्वाधार (सरकारी एकीकृत सुरक्षा सञ्जाल) विकास गर्ने र प्रविधि अन्वेषण र प्रयोग गरी सरकारको एकीकृत सूचना केन्द्र (GIDC) को रुपमा रहेको छ । यस केन्द्रले इन्टरनेट सेवा, ईमेल सेवा, गेटपास सिस्टम, जनशक्ति

तालीम, नेटवर्क व्यवस्थापन, पब्लिक आई.पी. सेवा, भर्चुलाईजेशन र क्लाउड सेवा, भिडियो कन्फ्रेन्सिङ सेवा र सफ्टवेयर निर्माण कार्यहरू गर्ने गरेको छ ।

९. **पद्धति** – लेखापरीक्षण योजनामा उल्लेखित विधि एवं प्रक्रिया अनुरूप लेखापरीक्षण गरिने निकायको सूचना प्रविधि वातावरणको अध्ययन, जोखिम क्षेत्रको पहिचान गरि सम्बन्धित निकायबाट विद्युतीय तथ्याङ्क प्राप्त गरि त्यसको सुनिश्चितता यकिन गरिएको छ । यस अलावा सूचना प्रविधिमा संलग्न जनशक्ति, कार्यालय प्रमुख र अन्य पदाधिकारीसँगको छलफल, तथ्याङ्क परीक्षण, विश्लेषण र प्रविधिको अवलोकन एवं प्रयोगात्मक परिक्षण गरिएको छ ।
१०. **सीमितता** – लेखापरीक्षणका अन्तरनिहित सिमीतता, नमुना छनौट, मानवीय त्रुटि, प्रणालीको जटिलता एवं अनिश्चितता, पेशागत विवेकको प्रयोग, समयको कमी, समयमै सूचना प्राप्त नहुने, त्रुटि वा जालसाजी पत्ता नलाग्ने ईत्यादि लेखापरीक्षणका सिमितताका रूपमा रहेका छन् ।

खण्ड ३ लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा

लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा समेटिएका उल्लिखित पाँच सरकारी निकायको सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणमा मुख्य रूपमा देहायको व्यहोरा देखिएका छन् :

११. **सूचना प्रविधिको मूल्याङ्कन** – सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२ ले राज्य संयन्त्रका विविध क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रयोग गर्ने कुरा उल्लेख गरे तापनि दुई वर्षको अवधिमा सो क्षेत्रको उपलब्धि मूल्याङ्कन गरिएको पाईएन । यसले गर्दा सरकारी नीति उपयुक्त तवरले कार्यान्वयन भईरहेको सम्बन्धमा विश्वस्त बन्न सकिएन ।
१२. **सफ्टवेयरको अभिलेखीकरण** – नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ को दफा १५ अनुसार नेपाल सरकारका निकायहरूमा प्रयोगमा रहेका सूचना प्रविधि प्रणालीलाई वर्गीकरण गर्ने प्रयोजनार्थ सूचना प्रविधि विभागमा अभिलेखीकरण गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । तर लेखापरीक्षणमा समेटिएका लोक सेवा आयोग, कम्पनि रजिष्ट्रारको कार्यालय, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र र यातायात व्यवस्था विभागबाट उपयोगमा ल्याईएका सफ्टवेयरहरू सूचना प्रविधि विभागमा अभिलेखीकरण गराएको छैन । यस सम्बन्धमा सूचना प्रविधि विभागले सरकारी निकायहरूमा उपयोग गरिएका सफ्टवेयरहरूको अभिलेखीकरण गराउन पत्राचार गरेकोमा थप कारबाही भएको छैन । अतः सरकारी निकायहरूमा उपयोग गरिएका सूचना प्रविधि सफ्टवेयरहरू अभिलेखीकरण गराइनुपर्ने देखिन्छ ।
१३. **सूचना प्रविधिमा समानता** – नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ को दफा ३(१) तथा चौधौँ त्रि-वर्षीय (२०७३।७४-२०७५।७६) आवधिक योजनामा सबै सरकारी कार्यालयहरूमा प्रयोग हुने सूचना प्रविधिमा समानता हुनुपर्ने व्यवस्था छ । सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण गरिएका कार्यालयहरूमा देहायअनुसार एप्लिकेशनहरू प्रयोगमा रहेकामा सरकारी निकायहरूले प्रयोग गर्ने सफ्टवेयरहरूमा सरकारी ईन्टरप्राइजेज आर्किटेक्चर अनुसार समानता रहेको देखिएन । अतः निर्देशिकामा तोकिए अनुसार सूचना प्रविधिमा समानता हुनुपर्ने देखिन्छ ।

सि.नं.	कार्यालयको नाम	प्रयोग ल्याईएको एप्लिकेशन
१.	लोक सेवा आयोग	कर्मचारी भर्ना छनौट व्यवस्थापन प्रणाली (Psc recruitment Management system)
२.	कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय	कम्पनि दर्ता तथा अभिलेख व्यवस्था (OCR online system)
३.	यातायात व्यवस्था विभाग	विद्युतीय सवारी चालक प्रमाण तथा सवारी दर्ता प्रणाली (Electronic Driving License and Vehicle Registration System- EDLVRS)/ सडक दुर्घटना सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Road accident information management system RAIMS) on going process
४.	सूचना प्रविधि विभाग	Government cloud application, centralized attendance system, E-village, digital portal library
५.	राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र	E-mail application, web application, vertulization application, National portal application, DNS(Domain name system) application

१४. **भिएपीटी** – सूचना प्रविधि उपयोग गर्ने निकायहरूको सूचना प्रविधि प्रणालीको भल्नरेबिलिटी एनालाइसिस एण्ड पेनेट्रेसन टेष्ट सूचना प्रविधि विभाग मार्फत परीक्षण गराउने सन्दर्भमा स्पष्ट कानुनी व्यवस्था रहेको देखिएन । सूचना प्रविधि प्रणालीतर्फ लोक सेवा आयोग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, यातायात व्यवस्था

विभाग, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रहरूले सूचना प्रविधि विभाग मार्फत भिएपीटी गराएको देखिएन । जसले गर्दा सुरक्षा प्रणाली स्थिति कमजोर रहने देखिन्छ। अतः सुरक्षा व्यवस्थालाई मजबुद तथा प्रभावकारी बनाउन सरकारी कार्यालयहरूमा प्रयोगमा ल्याईएका सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको भिएपीटी गराउनुपर्ने र यस व्यवस्थालाई कानुनी रूपमा बाध्यात्मक बनाईनुपर्दछ ।

१५. **यूजर लग** – सरकारी कार्यालयहरूमा प्रयोग भएको सूचना प्रविधि प्रणालीको उपयोग गर्दा कार्यालयको सम्बन्धित कर्मचारीले लग ईन गरेर प्रणाली चलाएपछि आधिकारिक प्रयोगकर्ताले गरेका काम र गतिविधिहरूको लग रेकर्ड व्यवस्थित गरिनुपर्दछ । यसबाट भविष्यमा आवश्यक परेको समयमा आवश्यक छानविन गर्न सकियोस । तर लोक सेवा आयोगको कार्यालयमा प्रयोग गरिएको सफ्टवेयरमा यूजर लग व्यवस्था गरेको पाईएन जसले गर्दा सुरक्षा प्रणालीमा समस्या उत्पन्न हुनसक्छ । अतः सूचना प्रविधि प्रणालीको उपयोगमा प्रयोगकर्ताको यूजर लग व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
१६. **कम्पनी दर्ता** – कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ५ बमोजिम कम्पनी संस्थापन गर्न निवेदन परेमा कार्यालयलेसात (७) दिनभित्र तोकिएको दस्तुर लिई त्यस्तो कम्पनी दर्ता गरी तोकिएबमोजिमको ढाँचामा निवेदकलाई कम्पनी दर्ताको प्रमाणपत्र दिनुपर्ने व्यवस्था छ । कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयमा २०७४।४।१ देखि २०७४।१।१८ सम्म नयाँ दर्ता भएका १४ हजार ३४ मध्ये १० कम्पनीको नमुना परीक्षण गरिएकोमा आवेदन मितिले ७ दिनभित्र निवेदकलाई कम्पनी दर्ताको प्रमाणपत्र प्रदान गरेको देखियो ।
१७. **स्मार्ट कार्ड ल्याईसेन्स** – यातायात व्यवस्था कार्यालय (सवारीचालक अनुमतिपत्र) एकान्तकुना काठमाडौं द्वारा स्मार्ट कार्ड ल्याईसेन्सको निमित्त प्रयोगमा ल्याईएका सवारी चालक अनुमतिपत्र सवारी साधन दर्ता सफ्टवेयरको सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणको क्रममा: सेवाग्राहीले स्मार्ट कार्ड ल्याईसेन्सको निमित्त कार्यालय मार्फत निवेदन दिए पश्चात सेवाग्राहीले प्राप्त गर्ने समयावधीको अध्ययन गर्न २४ ल्याईसेन्स नमुना छनौट गरी अध्ययन गरिएकोमा उक्त प्रविधिको अनलाईन सेवा मार्फत सेवाग्राहीलाई स्मार्ट ल्याईसेन्स वितरण गर्न ८ महिनाभन्दा बढी समय लागेको देखियो । यसको मुख्य कारण समयमा स्मार्ट कार्ड ल्याईसेन्स छपाई नहुनु हो । जसले गर्दा सेवाग्राहीले प्रभावकारी सेवा प्राप्त गर्नसकेका छैनन् । अतः स्मार्ट कार्ड ल्याईसेन्स वितरणमा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।
१८. **ट्रुटि पत्तालगाउने र समाधान** – कार्यालयमा प्रयोग भएको सूचना प्रविधि प्रणालीमा देखिने ट्रुटि सम्बन्धमा ट्रुटि वर्गिकरण गर्ने, सोही अनुरूप मेसेज दिने तथा समयमै ट्रुटि पत्ता लगाउने र समय समयमा प्रयोगकर्ताको आवश्यकता अनुरूप सयम सापेक्ष प्रविधिमा सुधार गर्ने प्रणालीको विकास गरेको हुनुपर्दछ । तर लोकसेवा आयोगको सन्दर्भमा प्रणालीको सहजताको लागि बाह्य निकायको सहयोग लिईए तापनि जटिल प्रकारका समस्याका निमित्त कार्यालयको तर्फबाट कुनै योजना तयार पारिएको देखिएन । जसले गर्दा सूचना प्रविधि प्रणालीको कार्यान्वयनमा देहायका समस्या उत्पन्न हुने हुन्छ ।
- १८.१. लोकसेवा आयोगको विद्युतीय प्रणालीमा प्रयोगकर्ताले भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम सम्बन्धमा कहिले काँही थपघट देखिने हुन्छ । यसबाट सेवाग्राही भ्रमितमा पर्ने देखिन्छ ।
- १८.२. लोकसेवा आयोगको विद्युतीय प्रणालीमा प्रयोगकर्ताले कुनै परीक्षाको लागि फर्मको आवश्यक विवरण भरिसकेपछि प्रयोगकर्तालाई मोबाईल मेसेज आउने प्रावधान छ । मोबाईल मेसेज पठाउने कार्य लोकसेवा आयोगले गरे तापनि मेसेज जाने नजाने मेसेज प्रवाह गर्ने संस्था (जस्तै: NTC, Ncell) को कारणले मोबाईल मेसेज नआएको खण्डमा प्रयोगकर्ता परीक्षा सूचनाबाट नै बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था रहन्छ । तसर्थ लोकसेवा आयोग मोबाईल मेसेजमा मात्र सीमित नरही सञ्चारको अन्य साधन जस्तै: ईमेल, टेलिफोन आदी सम्पर्क मार्फत जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- १८.३. लोकसेवा आयोगको विद्युतीय प्रणालीको प्रयोगकर्ताले निश्चित परीक्षा दस्तुर तिरिसकेपछि प्रयोगकर्तालाई मोबाईल मेसेज आउने प्रावधानअनुरूप सम्बन्धित निकायको कर्मचारीद्वारा समयमै रुजु गर्नुपर्ने र रुजु कार्यमा ढिलाई भई प्रयोगकर्ता समस्यामा परेको देखिन्छ । अतः प्रयोगकर्ताले निश्चित प्रक्रिया पूरा गरिसकेपछि प्रक्रियाको रुजु स्वतः प्रणाली मार्फत नै हुने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । साथै राजश्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (RMIS) मा देखिएको ट्रुटिको कारण रुजुकर्तालाई समस्या परेको देखिन्छ । तसर्थ लोकसेवा आयोगको भनौ छनौट प्रणाली (PSCRMS) र राजश्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (RMIS) बीच उचित एवं सुदृढ समन्वय हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- १८.४. लोकसेवा आयोगको विद्युतीय प्रणालीको एप्लिकेशन पूर्णतया प्रयोगकर्ता केन्द्रित सफ्टवेयर हो । प्रयोगकर्ताले एप्लिकेशनमा दर्ता गरिसकेपछि प्रयोगकर्ताको नाम र पासवर्ड ईमेल मार्फत जानकारी गराउनुपर्ने हुन्छ र यो वेव एप्लिकेशनको आधारभूत आवश्यकता रहेको हुन्छ । तर यस एप्लिकेशनमा प्रयोगकर्ता रजिष्टर

हुनासाथ यस प्रकारको ईमेल प्रवाह नभएको पाईयो । जसले गर्दा प्रयोगकर्तालाई आफ्नो प्रयागकर्ताको नाम र पासवर्ड स्मरण गर्न कठिनाई हुन्छ । अतः एप्लिकेशनमा यसलाई सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- १८.५. पुरानो प्रयोगकर्ताले आफ्नो केही विवरणहरु अध्यावधिक गर्नु पत्र्यो भने विवरण विशेषका हरेक Tab मा गएर सुरक्षित गर्नुपर्ने देखिन्छ । जस्तै: प्रयोगकर्ताले तालिम विवरण अध्यावधिक गर्नका लागि अरु Tab मा भएका व्यक्तिगत विवरण पनि सुरक्षित गर्नुपर्ने बाध्यता देखिन्छ । जसका कारण प्रयोगकर्ताहरुलाई असहज हुने र समय बढी खपत हुने देखिन्छ । यसको निमित्त पुरानो प्रयोगकर्ताले आफूले अध्यावधिक गर्न चाहेको विवरणको खण्ड (Tab) मा सोभै जान पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

fig; screenshot depicting a personal information tabs of user in PSCRMS

१९. **फुल अटोमेसन** – सरकारी कार्यालयमा प्रयोगमा आएको अनलाईन प्रणालीमा सेवाग्राहीले सेवा प्राप्तिका लागि अनलाईन रजिष्ट्रर गरे पश्चात सम्बन्धित कार्यालयमा रजिष्ट्रेशन सम्बन्धी कामकै लागि जानु नपर्ने हुन्छ । तर कम्पनी रजिष्ट्ररको कार्यालयमा प्रयोग भएको विद्युतीय प्रणाली पूर्णरूपमा स्वचालित प्रणाली हो । तर प्रणाली मार्फत कम्पनी दर्ता गरिसकेपछि पनि प्रयोगकर्ता कार्यालयमा कोड लिन र रकम भुक्तानी गर्न बाध्यात्मक रूपमा कार्यालयमा आउनुपर्ने देखियो । जसले गर्दा उपत्यका बाहिरका उपभोक्ताहरुलाई निकै असहज हुने गरेको छ । तसर्थ कम्पनी दर्ता गरिसकेपछि कार्यालयबाट दिईने कोड ईमेल अथवा सिस्टमको अरु कुनै माध्यमबाट प्रयोगकर्तालाई पठाउने र रकम भुक्तानी अनलाईन भुक्तानी प्रणाली वा आफू नजिकका बैंक मार्फत गर्नसक्ने प्रावधान मिलाईनुपर्दछ ।
२०. **जनशक्ति व्यवस्थापन** – कार्यालयलाई सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्नको लागि दक्ष जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन, सूचना प्रविधि तालिमको व्यवस्था, सीप हस्तान्तरणको व्यवस्था गर्नुपर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणमा समेटिएका कार्यालयमा सूचना प्रविधि सम्बन्धी यथेष्ट तालिमको व्यवस्था सम्बन्धित जनशक्तिलाई प्रदान गरिएको देखिएन :
- २०.१. लोकसेवा आयोगका सूचना प्रविधि जनशक्तिहरुलाई सूचना प्रविधि सम्बन्धी तालिम तथा सीप हस्तान्तरण गर्ने नगरेको र नयाँ कर्मचारीहरुलाई पनि व्यवस्थित तथा योजनावद्ध रूपमा सीप हस्तान्तरण गरेको पाईएन ।
- २०.२. यातायात व्यवस्था विभागको सूचना प्रविधि शाखामा स्मार्ट कार्ड लाईसेन्स प्रिन्टिङ्ग कार्यमा दक्ष साथै अपुग जनशक्ति रहेको पाईयो । साथै कार्यालयद्वारा त्यो प्रणाली सुचारु गर्नको लागि व्यवस्थित रूपमा जनशक्ति परिचालन गरेको देखिएन । त्यसै गरी सूचना प्रविधिको जनशक्तिलाई पनि Core सूचना प्रविधि कार्यमा प्रयोग नगरी प्रशासनिक काममा व्यस्त राखिएको पाईयो । जस्तै: १३ अञ्चलका लागि प्रवाह गरिने स्मार्ट कार्ड लाईसेन्सको प्रिन्टिङ्ग यही विभागबाट हुने गरेको छ । तर यस्ता संवेदनशील कामका लागि जम्मा २ कर्मचारी राखेको पाईयो र प्रिन्टिङ्ग मेसिनमा केही समस्या सिर्जना भए एक महिना वा सोभन्दा बढी समयसम्मका लागि सञ्चालनमा नआउने अवस्था देखियो ।
२१. **पूर्वाधार व्यवस्था** – कार्यालयलाई सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्नको लागि सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको उचित व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्दछ । तर निम्न कार्यालयहरुमा सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरुको निम्न अवस्था देखियो:
- २१.१. यातायात व्यवस्था विभाग, मिनभवनमा स्मार्ट कार्ड प्रिन्टिङ्गका लागि अत्याधुनिक म्याटिका टेक्नोलोजीको उपकरण खरिद गरिएको छ । यो मेसिन संवेदनशील भएको कारण यसका लागि विशेष किसिमको व्यवस्थापनको आवश्यकता पर्दछ । जस्तै : तापक्रम नियन्त्रित, धुलोमुक्त भण्डारण कोठा, पर्याप्त भण्डारण कोठाको व्यवस्था बिजुली आपूर्तिमा निरन्तरता ईत्यादिको आवश्यकता पर्दछ । तर यस कार्यालयमा यो मेसिनका निमित्त तापक्रम नियन्त्रित, धुलोमुक्त, पर्याप्त भण्डारण कोठाको अवस्था रहेको देखिएन । बिजुलीको निरन्तर आपूर्तिमा अवरोध रहेको पनि देखियो । जसले गर्दा स्मार्ट कार्ड वितरण गरिने निकायको लाईसेन्स प्रिन्टिङ्गमा ढिलाई तथा समस्या उत्पन्न हुने तथा सेवा प्रवाहमा ढिलाई हुने अवस्था देखियो । तसर्थ संवेदनशील तथा अत्याधुनिक मेसिनका लागि उचित पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने जरुरी देखिन्छ ।
- २१.२. लोकसेवा आयोगमा प्रयोगमा रहेको विद्युतीय प्रणालीकालागि राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको सभरको सहयोग लिईएको छ । राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको सभर डाउन हुदाँ सरकारी निकायहरुले प्रयोग गरेका

सूचना प्रविधि प्रणालीसमेतले सेवा प्रदान गर्न नसक्ने अवस्था रहेकाले गर्दा लोकसेवा आयोगको सेवा प्रवाहमा समस्या उत्पन्न भएको थियो। अतः यसका लागि लोकसेवा आयोगद्वारा वैकल्पिक सर्भरको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ।

२१.३. राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र मार्फत प्रदान हुने सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनका निम्ति एउटा प्रणाली डाउन भयो भने स्वचालित रूपमा स्वतः अर्को प्रणाली मार्फत सेवा प्रवाह हुने व्यवस्था हुनुपर्दछ। ताकि सरकारी निकायहरूमा प्रयोगमा आएका सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको सेवा प्रवाहमा केन्द्रको सर्भरमा आउने समस्याका कारण असुविधा उत्पन्न नहोस। साथै केन्द्रको सर्भरमा कुनै समस्या उत्पन्न भएमा सो सेवासँग सम्बन्धित समस्या निवारण र सुधार समयमा सम्बन्धित सरकारी सेवा प्राप्त निकायहरूलाई केन्द्र मार्फत पूर्व सूचना तथा जानकारी प्रदान गरिनुपर्दछ।

२२. **सूचना प्रविधि नीति** – सरकारी निकायमा सञ्चालित सूचना प्रविधि प्रणालीलाई प्रभावकारिरूपमा सञ्चालन गर्नका निम्ति कार्यालयको आन्तरिक सूचना प्रविधि योजना हुनुपर्दछ। सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको ५ कार्यालयमध्ये लोकसेवा आयोग र यातायात व्यवस्था विभागमा सो अनुरूपको योजना रहेको देखिएन। जसले गर्दा कार्यालय मार्फत सञ्चालन हुने सूचना प्रविधि प्रणाली र त्यससँग सम्बन्धित सेवा प्रवाह कसरी सञ्चालन हुने भन्ने खाका नै स्पष्ट नहुने हुन्छ। त्यस्तै: यातायात व्यवस्था विभागमा दातृ निकाय एसियाली विकास बैङ्क मार्फत सञ्चालनमा आएको सूचना प्रविधि प्रणाली आयोजना अन्तर्गत प्राप्त महङ्गा उपकरणको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्नका लागि विशेषज्ञ आवश्यकता पर्दछ। तर यी निकायहरूमा विशेषज्ञको अभाव तथा उपकरणका पाटपूजाहरू नेपाली बजारमा पाउने सम्भावना पनि न्यून रहने हुनाले विशेषज्ञ तथा उपकरणहरूको व्यवस्थापनका लागि निकायले थप आर्थिक भार व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ सूचना प्रविधि सम्बन्धी कार्यसञ्चालन गर्न आवश्यक विशेषज्ञ तथा उपकरण आपूर्तिको लागि सम्बन्धित निकायले आन्तरिक सूचना प्रविधि योजना तयार गर्नुपर्दछ।

त्यस्तै लोकसेवा आयोग र यातायात व्यवस्था विभागमा सूचना प्रविधि सम्बन्धी आन्तरिक नीति निर्माणमा सूचना प्रविधि शाखाका कर्मचारीलाई समेत सहभागी नगराएको जानकारी पाईयो। सूचना प्रविधि सम्बन्धी उपकरणहरूको स्पेसीफिकेशन तथा उपयोग र सूचना प्रविधि सम्बन्धी आन्तरिक नीति निर्माण कार्य प्रभावकारी हुनसक्दैन। तसर्थ सूचना प्रविधि सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रममा सूचना प्रविधि शाखाका जनशक्तिलाई सहभागी गराउनु जरुरी देखिन्छ।

२३. **सूचना प्रविधि प्रोफाइलिङ** – नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, २०७१ को दफा १५ मा विभागले सरकारी निकायहरूमा हाल सञ्चालनमा रहेका वा सञ्चालन हुने तयारीमा रहेका सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको अनुगमन तथा परीक्षण गरी सरकारी कार्यालयहरूले सूचना प्रविधि विभागको सूचना प्रविधि अभिलेख प्रणालीमा कार्यालयहरूमा प्रयोगमा आएका सूचना प्रविधि प्रणाली र वेबसाईटहरूको विवरणको अभिलेख राख्नुपर्ने प्रावधान छ। जसले गर्दा सूचना प्रविधि प्रणालीमा आधारित परियोजनाहरूको प्रभावकारिताको निगरानी गर्न नियामक निकाय (सूचना प्रविधि विभाग) लाई सहज हुन्छ। सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणमा समावेश गरिएका ५ कार्यालयमध्ये लोकसेवा आयोग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, यातायात व्यवस्था विभाग तथा राष्ट्रिय प्रविधि सूचना केन्द्र मार्फत सो किसिमको सूचना प्रविधि अभिलेख तयार देखिएन। तसर्थ नियामक निकाय सूचना प्रविधि विभागद्वारा बाध्यात्मक रूपमा यो प्रणालीको प्रयोग गर्न लगाउनुपर्ने देखिन्छ जसबाट सफ्टवेयरहरू र त्यस सम्बन्धी कागजातहरू व्यवस्थित रूपमा नियामक निकायद्वारा अनुगमन गर्न सकियोस।

२४. **सूचना प्रविधि साक्षरता** – सरकारी निकायबाट प्रदान गरिने सेवा पूर्णतः IT निर्भर, डिजिटल जेसन वा स्वचालनको प्रक्रियामा छ। सूचना प्रविधि लेखापरीक्षणको क्रममा: सूचना प्रविधिप्रति सम्बन्धित नागरिककै पहुँच तथा सूचना प्रविधि साक्षरता नभएको सूचना प्रविधि लेखापरीक्षण गरिएको निकाय (लोकसेवा आयोग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय र यातायात व्यवस्था विभाग) को भनाई रहेको पाइयो। तसर्थ सरोकारवाला पक्षहरूको सूचना प्रविधि कार्यक्रममा सहज पहुँच तथा सूचना प्रविधि साक्षरता बनाउन सम्बन्धित निकायबाट नै सूचना प्रविधि साक्षरता फैलाउनु आवश्यक छ। जस्तै: यी निकायहरूमा कल सेन्टर सेक्सनको व्यवस्था जसले यी प्रणालीहरूको बारे आवश्यक विवरण, प्रयोग गर्ने तरिका तथा प्रणालीमा आउनसक्ने समस्याको बारेमा पूर्वजानकारी ईत्यादि दिन सकोस। जसले गर्दा क्रमिकरूपमा सरोकारवाला पक्षहरू माझ सूचना प्रविधि प्रतिको चेतना तथा सूचना प्रविधि प्रणाली र सरकारी कार्यक्रम प्रतिको निकटता कायम गर्न सहयोग पुग्दछ।

खण्ड ४ निष्कर्ष तथा सुभाउ

२५. **निष्कर्ष** – सूचना प्रविधियुक्त विद्युतीय मुनाफा (डिजिटल डिभिडेन्ड्स) को मुख्य प्रयोग भनेको यसले सूचना लागत घटाउने, व्यक्ति, फर्म र सार्वजनिक क्षेत्रको आर्थिक र सामाजिक कारोवार लागत घटाउने

र नव निर्माणलाई प्रोत्साहित गर्ने हो । यसले कार्य क्षमतामा अभूतपूर्व प्रगति ल्याउनुको अलावा विगतको तुलनामा सस्तो रुपमा सेवा, छिट्टो सेवा र भरपर्दो सेवा उपलब्ध गराउने पनि हो । यद्यपि हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा सूचना प्रविधिलाई उपयुक्त ढङ्गले प्रयोग गर्न नसक्दा डिजिटल प्लेटफार्म हानिकारिक पनि ठहरिएको विश्व बैंकको निष्कर्ष छ । व्यवसायको निहित स्वार्थ, नियमनकारी अनिश्चितता, स्वचालनको तीव्रता ग्रहण गर्न नसक्ने कर्मचारी एवं जनस्तर, डिजिटल क्षमतामा कर्मचारीको न्यून उपस्थिति, सरकारी निकायको दयनीय अभिलेख प्रणाली, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि आयोजनाहरूको निष्कृयता जस्ता कारणहरूले जनता सशक्त बन्नु भन्दा अस्वाभाविक नियन्त्रणमा रहने डर बढ्दो स्थितिमा छ । नेपाल अभै पनि यो स्थितिबाट मुक्त हुन सकेको छैन । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा अभूतपूर्व प्रगतिका कारण यतिखेर नेपाल पनि बृहत् तथ्याङ्क (Big data) व्यवस्थापनमा जुट्न अपरिहार्य भएको छ । हाम्रो सरकार, व्यवसाय, खरिद बिक्री केन्द्रहरू, सामाजिक सञ्जाल लगायत मानव शरीरमा समेत असंख्य तथ्याङ्कहरू प्रयोग भईरहेका छन् । यद्यपि तिनलाई एकीकृत र व्यवस्थापकीय ढङ्गबाट बृहत् तथ्याङ्क परिचालन गर्न सकिएको छैन । यसले बृहत् तथ्याङ्क व्यवस्थापनबाट नेपालले लिन सक्ने फाईदाबाट अभै बञ्चित छ । परमपरागत डाटावेशले यो धान्न पनि सक्दैन । यसको लागि नेपालले परमपरागत डाटावेश प्रणालीलाई अत्याधिक ठूला, तीव्र गति भएका र विविध संरचनामा प्रयोग गर्न सकिने बृहत् तथ्याङ्क प्रणाली स्थापना गर्न जरुरी छ ।

लेखापरीक्षणको क्रममा सरकारी निकायहरूबाट सञ्चालन हुने कार्य सञ्चालन गर्न प्रयोगमा ल्याईएका सूचना प्रविधि प्रणालीको वैधानिकता र तिनको उपयोगको स्थिति मूल्याङ्कन गरिएको छ । यस मुताबिक नेपालको सूचना प्रविधि क्षेत्रमा निम्न समस्याहरू देखिएका छन् :

१. सरकारी निकायमा प्रयोग गरिएको सूचना प्रविधिमा समानता नभएको,
२. भिएपीटि गराउने नगरेको,
३. यूजर लग अभिलेख व्यवस्थित नगरिएको,
४. सूचना प्रविधि प्रणालीमा देखिने त्रुटी सम्बन्धमा त्रुटि वर्गीकरण गर्ने र सोही अनुरूप मेसेज दिने तथा समयमै त्रुटि पत्ता लगाउने नगरिएको,
५. फुल अटोमेसन नभएको,
६. उचित रुपमा सूचना प्रविधि जनशक्तिको व्यवस्थापन नभएको,
७. सूचना प्रविधि पूर्वाधार कमजोर रहेको,
८. कार्यालयको आन्तरिक सूचना प्रविधि नीति तथा योजना नरहेको,
९. सूचना प्रविधि अभिलेख तयार गर्ने नगरिएको,
१०. पूर्णरुपमा सूचना प्रविधि साक्षरता नभएको आदि

२६. **सुझाव** – राष्ट्रिय सम्बृद्धिको लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि रणनीति उन्नतिशील हुन जरुरी छ । विद्यमान असंख्य चुनौतिहरू व्यवस्थापन गर्नसक्ने सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति ठोसरुपमा तयार गरी कार्यान्वयन गर्न जरुरी छ । एनलग कम्प्लेमेण्टस्को रिक्तता भयो भने विकासको असर शून्य हुन्छ । त्यसैले राज्यले एनलग फाउण्डेसन निर्माण गर्न जोड दिनु जरुरी छ, जसले उत्पादनमा तिब्र वृद्धि, बढी काम र जनतालाई स्तरीय सेवा मिल्ने अवसर प्रदान गर्ने स्थिति सिर्जना हुनुपर्दछ ।

माथि उल्लिखित समस्याहरू निराकरण गर्नको लागि सरकारी निकायहरूले निम्न अनुसारको सुधार गर्न जरुरी देखिएको छ :

- क. सूचना प्रविधि क्षेत्रका नयाँ डिजिटल टुलहरू प्रयोगमा ल्याउन जरुरी छ,
- ख. सेवा प्रदायकले जनतालाई बढी सेवा प्रदान गर्ने वातावरण बनाउन सरकारले उपयुक्त एनलग फाउण्डेसन निर्माण गर्नु जरुरी छ,
- ग. सूचना प्रविधि प्रणालीको वैधानिकता र तिनको समुचित उपयोगको लागि सरकारी निकायमा प्रयोगमा ल्याईने सूचना प्रविधिमा समानता ल्याईनुपर्दछ,

- घ. सूचना प्रविधि विभाग मार्फत भिएपीटि अनिवार्य रूपमा परिक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ,
- ङ. युजर लग अभिलेख व्यवस्थित गरिने व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- च. सूचना प्रविधि प्रणालीका त्रुटि वर्गीकरण गर्ने, सोही अनुरूप जानकारी दिने, समयमै त्रुटि पत्ता लगाउने तथा प्रयोगकर्ताको आवश्यकता अनुरूप समय सापेक्ष प्रविधि सुधार गर्ने प्रणालीको विकास गरिनुपर्दछ,
- छ. सूचना प्रविधि जनशक्तिको व्यवस्थापन र पूर्वाधारको समुचित विकास गर्नुपर्दछ,
- ज. कार्यालयहरूले आन्तरिक रूपमा सूचना प्रविधि नीति तथा कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्दछ,
- झ. सूचना प्रविधि प्रणालीको योजना तयार गर्नुपर्दछ,
- ञ. सूचना प्रविधि प्रति आम नागरिकको पहुँच र सूचना प्रविधिमैत्री शिक्षाको व्यवस्था गरिनुपर्दछ,
- ट. कार्यालयहरूमा उपलब्ध जनशक्तिलाई सूचना प्रविधि शिक्षा तथा तालिममा सहभागी गराइनुपर्दछ,
- ठ. समुन्द्रपारमा प्रचलित उपयुक्त बृहत् तथाञ्च व्यवस्थापन प्रणालीलाई उदाहरणको रूपमा नेपालले पनि प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ, र
- ड. लोकसेवा आयोगमा प्रविष्ट गरिएको सूचना(नागरिकता)को पहिचान प्रमाणीकरण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

समस्या समाधानको उपायहरू:

- नियमित मर्मत गरी मेडिकल उपकरणहरूलाई नियमित सञ्चालनमा राख्ने
- खरिद हुनु वित्तिकै जडान गरी सञ्चालनमा ल्याउने
- पुरानो उपकरणहरू प्रतिस्थापन गरी आधुनिक प्रविधिको उपकरण जडान गर्ने
- नियमित रूपमा जिन्सी निरीक्षण गर्ने
- उपकरणहरूको अभिलेखलाई व्यवस्थित गर्ने
- खरिद प्रकृत्यालाई समयमै टुड्याउने
- आवश्यक प्राविधिक कर्मचारीको व्यवस्था गर्ने